

LUGANDA P360/1 KAMSSA MARKING GUIDE
EKITUNDU A

1.(a) Omuyizi alage amannya ga ggulama ag'ebigambo ebisaziddwako.

- Mu -senfo/nnakalazi
- Nnyo-nakongezakikolwa nzigumizi
- Yo-nzirugaze/kyebembekedde/embuukizi
- Waggulu-nakongezakikolwa ey'ekifo
- Eyo-nakongeza linnya endazi

5mks

(b) taata yakanda kulinda nga tetujja

Mala kulya tugende
Singa kumpa dodo
Leka kubba bintu byange
Lema kugendayo olabe kye naakukola

(c)

- Bamukabirako butajja ku ssomero
- Abange nze saagala mbeekuulo
- Sigenda kujja wammwe
- Seegomba kugenda mu geyeena
- Taabaleete nga tomuwadde ssente

5mks

(d)

- Tulibalaba nga tuzze
- Saabatwala waabwe
- Tujja kujjaye
- Twalidde bijanjaalo
- Nnaabalba nga nzize

5mks

(e)

- Namuju mwannyina wa Ssebuufu
- Ba mmange bajja enkya
- Enjole ya ssekabaka Muteesa yazzibwa Amin
- Nakityo yagenze kusuza baafiiriddwa/Nakityo yasuze mu masanja
- Omutulumbi gusuuliddwa ku kkubo

5mks

(f)

- obubulugu-bubwa buto
- omugondoli-ekyayi ekissibwa ku mmere esaaniikiddwa okuyamba okubigula endagala zireme kwokya mufumbi na kumusumbuwa nga aggyako lumu ku lumu.
- Effolooma -ekiti okuwummuzibwa enkoofiira
- Omutwalo -Nsimbi oba ekintu ekikalu ekiweebwayo okusasula omukazi ewaabwe/ettu lya taaba erisibiddwa awamu
- Ebirezi -Eddagala erinywebwa omukyala ow'olubuto

5mks

(g)

- 150,253-Mitwalo kkumi n'etaano mu bibiri mu ataano mu Ssatu/Akasirivu kamu mu emitwalo ettano mu bibiri mu ataano mu ssatu
- 2,253,500-obukadde bubiri mu emitwalo abiri mu etaano mu enkumi sssatu mu bitano/Obukadde bubiri mu obusirivu abiri mu etaano mu enkumi Ssatu mu bitaano
- 1,325-Lukumi mu bisatu mu abiri mu ttaano
- Nkumi bbiri mu abiri asatu
- Kikumi nsanvu mu ttaano

5mks

- Nkumi bbiri mu abiri mu esatu
- Kikumi nsanvu mu ttaano

- Nampijja yeetuga
- Omusajja oyo alina engereka/agagerekana/agagerekera
- Ssekabaka yali musajja mmekete
- Namuḡḡoona azimba kisu
- Tusinginkane mu masanḡanzira

5mks

EKITUNDU B

2(a) ebisolo byo mu nsiko bye bisolo ebisangibwa mu nsiko, mu bibira ne ku ttale ssaako ne mu ntobazzi. mu byo mulimu empologoma, enjaza, entalaganya, emisu, enkerebwe, akayozi, akayoga, Omuganda yabiganyulwangamu bw'ati;

2mks

- Byakolanga nga emiziro gya Baganda
- Baabiggyangako amannya ga kabaka nga Mpollogoma, Musota
- Byakolanga nga obubbiro bwa Baganda gamba nga akabbiro ke njovu nvubu
- Biggyibwako amaliba agakola ebintu nga engalabi, ebisenso
- Okutta ekisolo nga engo kyaba nga kya buzira abantu baafuna nga ebiteibwa nga babisse
- Amaliba g'ebisolo byo mu nsiko gaatimbibwanga mu mayumba okunyumisa
- Ebisolo byo mu nsiko bisomwako era biriko ebyafaayo bingi
- Biriko engero nga ssebuufu bwa ngo tebuyitwamu mbwa, ssebunnya bwa musota tebusongwamu lunwe
- Bitwalibwanga ebyobulambuzi ebireeta ensimbi mu bwakabaka
- Bitumbuula omulimu gw'obuwangwa og'okuyigga
- Empologoma kabonero ka bwakabaka
- Ebisolo ebimu biggyibwako ennyama eriibwa
- Eddiba lye ngo kyambalo kya kabaka wa Buganda ekye nnono
- Bivaako ebisoko bya Baganda nga amaddu okuba age mpisi.

2mks

(b) Emize ye nneeyisa y'muntu eyawukana ku eyo emusuubirwamu okweyisa nga ali mu bantu banne. Era Omuganda yagitangiranga ati;

2mks

- Ebibonerezo ebikakali nga okukubwa mu lujjudde byagabwanga
- Okuyimba n'okuyeeza abalina emize gamba nga mabebbere mpa ku nvunza, kabbira baamutema ekyambe
- Okussaawo emiziro gamba nga omulenzi obutakomba ssowaani, omukazi omufumbo obutakwata nsenene nga tali na bba
- Okussaawo obuko, ssezaala tasemberera muka mwanawe
- Ennono n'obulombolombo ebigobererwa nga okukuba omulambo gwe eyeetuze kibooko
- Okuwasa mu maka agamaze okwetegerezebwa
- Okugoba ku kyalo abantu abalina emize
- Okuzaalukuka abakola emize
- Okuboola abalina emize
- Abakulembeze okuba ekyokulabirako
- Okutuuzanga enkiiko ze kika okulunḡamy n'okubonereza abalina emize
- Okussaawo ebisoko ebivumirira emize gamba nga okulya nga eyasimattuka kkunsa
- Okussaawo engero ezivumirira emize gamba nga nkole mpoomye Nalunga yagoya amayuuni
- Okuswaza abalina emize mu lujjudde

9*2mks

3(a)

- Okufuna obukulu/bukulembeze bw'otagwanidde
- Okwenoonyeza/okwereetera ebizibu
- Kwagala kuggya mu muntu by'asirikidde
- Kuva ku kye wasuubiza mu kusooka/kwefuulira muntu.
- Kuba kulya

4mks

(b)

- Namuli bwe yagenda ewa nnyina yalyayo ekisula anti yasulayo

- Kabanda yalembalemba olwe kaganga anti yafa
- Okutwala kitatta ku poliisi kwali kulonda bwoya mu kkukuuzi anti kyali kizibu nnyo anti yali wa maanyi okukamala nga teri amusobola
- Abayizi baatimba omusomesa bbula nti munnaabwe azirise anti baali bamulimba/bamubuzabuza
- Okuyita ekigezo ky'oluganda kuba kutema ku lwe Namuganga anti kizibu okuluyita 6mks

4(a)

- Ayeeyereza omunafu
- Buli w'atuula nga akoleeza
- N'atakaaba alya
- Yakiggya/yakigya
- Ekitta obusenze
- Lwe ssibaawo lwemba kamunye namukwakkula

4mks

(b)

- Omuntu eyeekolera aba mumativu okusinga aweebwa obuweebwa
- Omuntu omulungi(ow'empisa) ayinza okuzaala omubi(ow'emize)
- Omuntu nga onaamufunamu obuzibu yogera ekibi ku muntu gw'ayagala
- Okuwerekereza omuntu ebigambo si kya bugunjufu/si kya mpisa
- Omuntu gwe weesiga y'akutuusaako obuzibu.

6mks

EKITUNDU C

5(a) Masagazi musajja muwandiisi wa baitabo era munnabyanjigiriza akulira ettendekero ly'abasomesa mu ssettendekero Makerere 2mks

- Asomesezza abasomesa b'olulimi oluganda abawera
- Awandiise ebitabo nkumu ku byobuwangwa bwa Buganda n'olulimi gamba nga mpaawo kitakya
- Asomesezza olulimi oluganda mu masomero nga e kimaanya
- Kyakulabirako kirungi eri abantu abalala
- Awadde abantu ab'enjawulo emirimu
- Yaliko minisita w'ebyenjigiriza e Mengo mwe yatumbuulira n'okukulakulanya ebyenjigeriza mu bwakabaka
- Omu ku baatandika ekibiina kya basomesa LTA
- Omu ku baatandika ekitogole ky'olulimi oluganda e Mengo
- Ajjumbidde enteekateeka z'obwakabaka ez'ejawulo gamba nga amatikkira,bulungibwansi n'ebirala
- Muwi wa magezi eri obwakabaka ku by'obuwangwa n'ennono
- Ayagazisizza abantu okusoma n'okukuguka mu lulimi oluganda anti ye alulinamu phd
- Yeetaba mu mirimu gya Buganda nga bulungi bwa nsi,amatikkira,ne byenkulakulana
- Aweereza ekika kye mu biti eby'enjawulo

9*2mks

(b) Masagazi musajja muwandiisi wa baitabo era munnabyanjigiriza akulira ettendekero ly'abasomesa mu ssettendekero Makerere 2mks

- Awandiise ebitabo mu lulimi oluganda nga mpaawo kitakya,balya ne'nseekeezi
- Asomesezza abasomesa b'olulimi oluganda e makerere
- Asomesezza olulimi oluganda mu masomero nga e kimaanya
- Omu ku batandisi be kibiina kya basomesa bo luganda LTA
- Muwabuzi eri abawandiisi be bitabo byo lulimi oluganda
- Akubiriza abantu okuwandiika ebitabo byo luganda
- Awabula abantu ku nkozeas yo lulimi oluganda entuufu
- Omu ku batandisi be kibiina kyo luganda e Mengo
- Asunsudde ebitabo by'olulimi oluganda ebiwandiikibwa abawandiisi abalala
- Akubirizza abazadde okuyigiriza abaana okwogera n'aokwagala olulimi
- Olulimi alwagazisizza abalala bw'alusomye n'aluukenkuka

- Kyakulabirako eri abasomesa b'olulimi oluganda abalala

9*2mks

6(a) Kalinda musajja eyali omuwandiisi we bitabo by'olulimi oluganda era eyakolerera ennyo okutumbuula kw'o lulimi olwo nga yawandiika ebitabo nga Bazibumbira,pawulo kiri muttu,amaka ga bawansolo ne ebirala era bino bye bimu ku byamuyamba okuwandiika bye yawandiika;

2mks

- Yamala ebbanga ddene mu NCDC
- Yali musajja Muganda
- Yasoma ddiguli bbiri ekyamuyamba okukola okunoonyereza
- Yali mukozi era omunyiikivu
- Yali mukugu mu lulimi oluganda n'olungereza ekyamutuusa okukyusa ekitabo amaka ga bawansolo okukiggya mu lungereza
- Obukulu mu myaka kuba yalaba era n'akolanga na bingi
- Ebimu yabisoma mu ssettendekero eze njawulo
- Okutambula amawanga obusosoze yabulabako
- Okuba omukulembeze yasisinkana abantu abenjawulo abaamuyamba wamu no kumulunnamya
- Obuyiia bwe
- Okukolagana n'abantu abalala baamuyamba okumuwa ku magezi no kumuwabula
- Okuba mu kibuga ebbanga eddene
- Okuba omukulemeze mu masomero ag'enjawulo
- Okukulira mu maka Amaganda

9*2mks

(b) Kalinda musajja eyali omuwandiisi we bitabo by'olulimi oluganda era eyakolerera ennyo okutumbuula kw'o lulimi olwo nga yawandiika ebitabo nga Bazibumbira,pawulo kiri muttu,amaka ga bawansolo ne ebirala era buno bwe bubaka bw'atutuusaako nga ayita mu kitabo Bazibumbira;

2mks

- Abafumbo okukuumagana mu bulungi ne mu bubi
- Abazadde okwewal a okulangira abaana
- Okubuulirira abaana abayingirira obulamu obuggya
- Abakyala okwewala okuwaayiriza abaana
- Obugumiikiriza mu bantu
- Okwewala obusungu
- Abaana okwewala okutulugunya bannaabwe
- Abazadde okuweerera abaana
- Bakazi baggya okwewala okutulugunya abaana bebatazaala
- Abasajja okukyala ewaabwe wo mukazi
- Okusiima akola obulungi
- Okuba abakozi
- Okuba abazira n'okufiirira eggwanga(kaawonawo)
- Okuasaba n'okusinza katonda

9*2mks

7(a) Ddamba Andrew mwami muwamdiisi wa bitabo era munnakatamba akoleredde wamu n'okutumbuula olulimi oluganda era ebyobuwangwa n'olulimi abikulakulanyizza mu ngeri zino wammanga;

2mks

- Okusomesa oluganda e bungereza
- Okutandika awakula ennume ku WBS
- Okuzannya emizannyo ku byonbuwangwa(Awo olwatuuka)
- Okuba omukulembeze mu NTC e Nkozi
- Okutandika pulogulaamu yo kusomesa amasomo amalala mu luganda
- Aweereza obwakabaka ku CBS ne BBS
- Asomesa n'atendeka abayizi mu mubende NTC
- Okugunjula n'okuyigiriza abaana ennono

- Asomesa abaana abatalina mwasirizi
- Mutandisi wa sancta maria junior school
- Y'omu ku bakulira kids Uganda
- Okuzannya emizannyo ku bisomesebwa okugeza mu byafaayo bya south Africa
- Okulwanyisa siriimu
- Okulwanya abazannyi ba katemba
- Okuwandiika ebitabo nga awo olwatuuka,ekitone zzaabu n'obulala
- Okuyamba ku bawandiisi abalala nga abawabula 9*2mks

(b) Ddamba Andrew mwami muwamdiisi wa bitabo era munnakatempa akoleredde wamu n'okutumbuula olulimi oluganda.Era bino Ddamba by'atukubiriza nga ayita mu kitabo kye ekitone zzaabu;

2mks

- Okuzuula ebitone byaffe
- Okwewala okuwakula entalo(NRM)
- Abasomesa okwewala okuganza abayizi(Sweet enemy in school)
- Okulwanyisa mukenenya(the hydra)
- Okwewala okuggyamu embuto(ABOT)
- Abasomesa okuwabula abayizi ku biseera byo mu maaso
- Okutondawo emirimu(atandika sancta maria)
- Abayizi okwekata ku bannaabwe ababasingako(paul jingo,Matovu Gita)bayamaba Ddamba okuyita oluganda
- Abasomesa okwagazisa abayizi amasomo nga Matovu joy agumya Ddamba
- Okuyigiriza abaana ennimi zaabwe
- Okulaama(ekiraamo kya jjajja wa Ddamba)
- Abazadde okutuukiriza obuvunaanyizibwa(Sweet enemy in school)
- Okuba abakozi Ddamba musomesa era munnakatempa
- Abayizi okwazisibwa emirimu gy'emikono
- Okuwa ebyobuwangwa ekitiibwa(Akagombe ke nkomerero)
- Okuba abeesimbu(Bukedde bannyanike)
- Abakulembeze be byobuwangwa okuwasa abakazi be ggwanga lyabwe(Buzibye butya)
- Abayizi okwewala ebiragalalagala(Sweet enemy in school)
- Abazadde okuweerera abaana
- Abaana okufaayo okusoma mu bugubi bwonna(Ddamaba asoma na afuna ne diguli)

9*2mks